

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Boda Mihály

A katonai erények története

Katonai személyiségjegyek
Nyugat-Európában és Magyarországon
az ókortól a 20. század végéig

Boda Mihály
A katonai erények története

Boda Mihály

A katonai erények története

Katonai személyiségjegyek
Nyugat-Európában és Magyarországon
az ókortól a 20. század végéig

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szakmai lektor
Prof. dr. Harai Dénes

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Csinta Áron
Korrektor: Kutas Éva
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

ISBN 978-963-531-994-7 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-995-4 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-996-1 (ePub)

© A szerző, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

Bevezetés	9
Nyugat-európai és magyar katonai erények a hadtörténelemben	9
A katonai erények elmélete és története	10
A katonai erények történeti kutatásának jellemzői	11
A katonai erények történetének kezdete	12
Az erények vizsgálatának módszere és a könyv felépítése	13
A katonai erények megjelenése az ókori Európában	15
A becsület erénye az ókorban	15
A becsület erénye a homéroszi görög közösségekben	15
A becsület erénye Arisztotelésznél és Cicerónál	19
A bátorság erénye az ókorban	23
A bátorság erénye Platónnál és Arisztotelésznél	24
A bátorság erénye Senecánál és Cicerónál	28
A hűség az ókori Rómában	30
Cicero a hűségről	30
Seneca a hűségről	31
A katonai vezetői erény és a fegyelmezettség az ókorban	32
A katonai vezetői erény és a fegyelmezettség az ókori hadtudósoknál	33
A vezetés és a vezető követésének erényei Cicerónál	34
Összegzés	37
Nomád katonai erények az államalapítás előtt	39
Nomád harcos erények	39
Nomád harcos erények a Magyar Nagyfejedelemség hadseregében	44
Összegzés	47
Katonai erények a középkorban	49
Katonai erények a középkori Nyugat-Európában	49
Harcos erények a kora középkori harcos társadalmakban Nyugat-Európában	49
A világi lovagság erényei a középkori Nyugat-Európában	53
Keresztény vallásos lovagi erények a középkori Nyugat-Európában	59
Katonai erények a középkori Magyar Királyságban	68
Vallásos lovagi erények Magyarországon	69
Világi lovagi erények Magyarországon	72
Harcos erények Magyarországon	72
Hűség vagy becsület	75
A lovagiasság erénye és a Szent György Lovagrend	78
Összegzés	79

A katonai erények a kora újkorban	81
A katonai erények a kora újkori Nyugat-Európában: Niccolò Machiavelli	81
A katonai erények a kora újkori Magyar Királyságban	83
Átmenet a középkor és a kora újkor között	83
A középkori katonai erények elértéktelenedése a kora újkori Magyar Királyságban	83
Kísérlet a középkori katonai erények fenntartására: a vitézlő rend	84
Az új katonai erények	86
A katonai erények Magyar és Zrínyi elméleti munkáiban	87
Katonai erények a 17–18. századi katonai gyakorlatban (a hadi szabályzatokban)	92
Összegzés	97
A katonai erények a 19. században	99
A katonai erények a 19. századi Nyugat-Európában	99
A bátorság: a hazaszeretet szerepe	100
A becsület és a hűség: a nemzet szerepe	100
A katonai vezetői erény: a gondoskodás	102
A fegyelmezettség: a szocializáció	104
A katonai erények Magyarországon	105
Bátorság: az istenfélelem szerepe	105
A becsület és a hűség: a társadalom szerepe	106
A vezetői erény: a gondoskodás	107
A fegyelmezettség: a szocializáció	111
Összegzés	114
A katonai erények a két világháború között	117
A katonai erények a két világháború között Nyugat-Európában	120
A jövő háborúja	120
A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség	122
A katonai vezetői erény és a fegyelmezettség	126
A katonai erények a két világháború közötti Magyarországon	130
A jövő háborúja	131
„Férfierények” a két világháború között	133
A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség	134
A katonai vezetői erény és a fegyelmezettség	137
A fegyelmezettség	138
A katonai vezetői erény	144
Összegzés	148
A katonai erények a szocializmus időszakában	151
A katonai erények a Szovjetunióban	151

A jövő háborúja és a korszerű háború	151
A fegyelmezetség és a katonai vezetés	153
A kommunista fegyelmezetség és a kommunista politikai ideológia	154
A kommunista katonai vezetés erénye	158
A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség	160
A katonai erények Magyarországon	162
A korszerű háború	163
Új hadsereg, új elvárások: a terrorisztikus vakfegyelemtől az öntudatos vasfegyelemig	164
A fegyelmezetség és a katonai vezetői erény	165
A fegyelmezetség és a szocialista hazafiság	165
A katonai vezetés erénye	170
A bátorság, a hősiesség, a becsület és a hűség	173
Összegzés	177
Összegzés és konklúzió	179
A magyar katonai erények története	179
A háborútípusok és a hozzájuk kapcsolódó katonai erények	182
A katonai erények elmélete	183
A katonai erények története	185
Felhasznált irodalom	191
Névmutató	207

Vákát

Bevezetés

A katonai erények a katonai feladat-végrehajtásban segítik a katonákat, szükséges feltételét alkotják a feladat sikeres teljesítésének, ezért nélkülözhetetlen részét képezik a katonákkal szemben meghatározott elvárásoknak. Ez érvényes a történelmi korszakok katonai erényeire éppúgy, mint a maiakra. Jelen kötet témája a katonai erények, azon belül is a magyar katonai erények története.

Nyugat-európai és magyar katonai erények a hadtörténelemben

Egy korszakra jellemző katonai erények mindig képet nyújtanak arról, hogy a társadalom mit várt vagy vár el a katonáktól, és így az adott társadalom katonai etikai gondolkodásáról. A kor tágabb filozófiai, politikaelméleti, társadalmi, hadtechnikai és egyéb változásával azonban az erények is változnak. Ez részben azt jelenti, hogy egy erénynek, például a becsületnek vagy a bátorságnak egyszer kiemelkedő szerepe van, és minden más erényt arra hivatkozva határoznak meg, máskor azonban alárendelt szerepbe kerül, és tartalmát egy másik határozza meg. A katonai erények változásának azonban van másik formája is. Az alapvető katonai erénytípusok – kiemelkedő vagy alárendelt erénytípusként – minden esetben megmaradnak. Ilyen például a bátorság, a becsület, a hűség, a fegyelmezettség és a vezetői karizma. Ami változik, az az, hogy az erénytípusok milyen formában jelennek meg egy-egy korszakban. A kevésbé szervezett harcos társadalmakat a bátorság természetes formája jellemzi, az állam által szervezett társadalmakat a mesterséges bátorság, a nemzeti társadalmakat a hazaszeretetre épülő bátorság, az emberi jogokat alapértékként elfogadó társadalmakat pedig a morális bátorság.

A katonai erények változásának újra és újra tanúi lehetünk, ha tanulmányozzuk az ókortól a 20. századig tartó nyugat-európai és magyar hadtörténelmet. Ez a változássorozat nagy általánosságban a következő állomásokkal jellemezhető. Az archaikus kori görögök becsületcentrikus erényképét felváltotta a klasszikus kori görögök bátorságcentrikus erényképe, amelyet pedig a rómaiak által preferált hűség előtérbe kerülése követett. A kora középkor germán harcosainál aztán megtaláljuk a bátorságot, a becsületet és a hűséget – a becsület elsődlegességével –, amelyeket örökölt a keresztény középkor is, kiegészítve azokat a lovagi erények keretei között az igazságosság és a kegyesség keresztény

erényével. A kora újkorban a szervezett zsoldos hadseregek központi erénye, a szigorú engedelmisség értelmében vett fegyelmezetség került előtérbe, majd az újkorban a nemzetállam állandó hadseregében a gondoskodó vezetés erénye.

A magyar katonai erények története első pillantásra nem sokban különbözik a nyugat-európai katonai erények történetétől. A legfontosabb különbség, hogy az erények magyar történetének kezdetén a germánokétól jelentősen különböző nomád harcos erények állnak. Emellett azonban vannak más különbségek is. Jelen kötet célja részben az, hogy a katonai erények magyar történetét felvázolja és összevetve azt a nyugat-európaival meghatározza a sajátosan magyar jellemzőket.

A katonai erények elmélete és története

A kötetnek a történelmi magyar katonai erények bemutatása mellett van egy másik célja is, mégpedig megvizsgálni, hogy az erények történeti vizsgálata mennyiben járul hozzá a katonai erények katonai etikai elméletéhez.

Egy korábbi kötetben – *A katonai erények – Katonai etikai elmélet hadtörténelmi példákkal szemlélve*¹ – már foglalkoztam a katonai erények elméletével. Annak az volt a következtetése, hogy a hadtörténelemben egymást követő fegyveres konfliktusok típusai a katonai erénytípusok más és más megvalósulásait tették lehetővé. Nézzük a bátorság példáját! Amíg a „primitív” háborúkban főként a bátorságnak a veszély el-, illetve áthárítására és kerülésére épülő formája volt előtérben, addig a becsületorientált háborúkban a veszélyt bizonyos szempontból vakmerően vállaló bátorság természetes formája volt az elfogadott, a sakkjátszmaszerű háborúkban a mesterséges bátorság, az államok kiterjedt párharcában a hazaszereteten alapuló bátorság, végül a 20. század második felének ideológiailag kiélezett küzdelmeiben a morális bátorság. A bátorságtípusok változásával együtt járt a becsület, a hűség, a katonai vezetői erény és a fegyelmezetség változása is.² Az erények történelmi változása azonban nem jelentette azt, hogy a korábbiak érvényüket veszítették, hanem csak azt, hogy a régebbi erények mellett újak kerültek előtérbe. Ezért lehetett hadtörténelmi vizsgálódás keretében megalkotni a jelenleg is jelentőséggel bíró katonai erények elméletét.

¹ BODA Mihály (2021a): *A katonai erények*. Budapest: Ludovika.

² BODA 2021a: 187–192.

E könyv hadtörténelmi vizsgálódásának már feltétele, hogy ismerjük a különböző nagy háborútípusokra és korszakokra jellemző erényeket. Jelen kötet ugyanis részben arra törekszik, hogy pontosítsa a nagy háborútípusokra jellemző erények egyetemes (például a nomád népek esetében), illetve magyar tartalmát (például a középkori és a kora újkori magyar erények esetében), vagy hogy a korszakok és a korszakokra jellemző erények között lévő átmeneteket bemutassa (a két világháborúra és a szocializmusra jellemző erények esetében). Ezért e kötet ebből a szempontból *A katonai erények* című könyv folytatásának tekinthető.

A katonai erények történeti kutatásának jellemzői

A katonai erények a katonákkal szemben támasztott elvárások egyik típusát alkotják. Az elvárások között találunk szakmaiakat és erkölcsieket is, utóbbiak között megtaláljuk a szabályokat, a tettek következményeinek számbavételét, és végül az erényeket. Amikor a morális szabályok, elsőként vallási köntösben, jelentőséget nyertek a katonai elvárások területén, akkor már kialakult az írásbeliség, és a szabályokat leírhatták, amelyeket a szabályok kutatója ma viszonylag könnyen megismerhet. Amikor a tettek következményeinek kalkulálása különösen fontossá vált a háború vallási megközelítésének visszaszorulásával (a kora újkorban), akkor az elméleti irodalom olyan mértékben volt elterjedt, hogy szintén nem okoz nehézséget ma ezeknek az elvárásoknak a megismerése. A katonai erények azonban a szabályoknál és a következmények számbavételénél jelentősen korábbi elvárások voltak.

A katonai erények gyakorlati elvárások, amelyek eleinte – a szabályokkal és a következményekre vonatkozó elvárásokkal szemben – csak akkor léteztek, ha gyakorolták is azokat. Amikor azonban minden katona ismerte és elismerte a katonai erényeket, és azok szerint élt, akkor nem volt szükség arra, hogy írjanak róla. A katonai erények elsajátításához ugyanis csak a gyakorlás, a példamutatás és a példa követése volt szükséges. Amikor elkezdenek az erényekről írni, akkor az sok esetben már azt jelzi, hogy az erényeket már nemigen ismerik, nemigen fogadják el, vagy nemigen élnek azok szerint. Pontosan ezért volt szükséges felhívni rájuk a figyelmet. A katonai erények történetének egy részét, a kezdetektől a kora újkorig, ezért bizonyos kivételekkel csak visszafelé és közvetve ismerhetjük meg, a korszak végének szemszögéből.

A kora újkortól kezdve megváltozott az erények szerepe, amelyek az elsajátítás szintjén sokkal hasonlatosabbakká váltak a szabályokhoz és az elméleti

előírásokhoz. Hadi szabályzatokban találkozunk velük, vagy éppen elméleti munkákban, amelyek a jelen és a jövő katonái számára írták elő azt, hogy milyen képességekkel kell rendelkezniük. Ebben az esetben a látszólagos nehézséget az okozza, hogy nem tudjuk, vajon ezek az előírások átmentek-e a gyakorlatba, vagy sem.

Ez a nehézség ugyanakkor csak látszólagos. A katonai erények kutatásának, más normatív jelenségek kutatásához hasonlóan, nem annak a felderítése a célja, hogy a gyakorlatban megvalósultak-e az adott erények, vagy sem. Ez fontos felvetés, de nem a katonai etika kérdéseként vizsgált katonai erények szempontjából. A katonai erények vizsgálata annak számbavételére korlátozódik, hogy egy-egy korszak és társadalom milyen erénybeli elvárásokat fogalmazott meg katonáival szemben. Ez a kérdés kutatható annak vizsgálata nélkül is, hogy vajon a katonák képesek voltak-e elsajátítani az erényeket, vagy sem.

A katonai erények történetének kezdete

Az erénytípusok egyes korszakokra jellemző példái a háborús ideológiák egy formájának, mégpedig az egyes társadalmak tekintetében elsőként megjelenő formájának is tekinthetők. Ott, ahol teljes képet tudunk alkotni az adott társadalom háborús ideológiáinak fejlődéséről, azt találjuk, hogy elsőként annak megfogalmazásával indokolták a háborút, mi számít bátor, megbecsült vagy hűséges tettnek. Ezt követően lépett csak a háborús ideológia a szentháborús korszakba, majd az igazságos háborús korszakba, végül pedig a tudományos korszakba.

A katonai erényeket így minden társadalom fejlődésének az elején megtaláljuk. A kulturálisan egymásra épülő korszakokban és társadalmakban azonban a háborús ideológiák és azokon belül a katonai erények is hasonlóak egymáshoz, mert a ráépülő kultúra merít a korábbi kultúrából. Az európai és a magyar katonai erények vizsgálatának így vissza kell mennie egészen az európai ókorig, az ókori görög és római erényekhez, amelyek hatást gyakoroltak a későbbi katonai etikai gondolkodásra is.

A háborús ideológiák vizsgálatánál felmerülhet, hogy az európai ókori kultúra bizonyos részei és azon belül a katonai erények az ókori Közel-Keletről származnak, és így e területre is ki kellene terjeszteni a vizsgálatot. A katonai erények vizsgálatához azonban olyan forrásanyagokra van szükség, mint az elméleti munkák, a szépirodalmi művek és a hadi szabályzatok, amelyek nem jellemzőek

az ókori Közel-Kelet társadalmaira. Egyéb forrásokból pedig az erényeknek csak valamilyen részleges képe rekonstruálható.³ Jelen kötet ezért az európai és azon belül a magyar katonai erényekre koncentrál, és arra törekszik, hogy teljes képet adjon az európai és a magyar katonai erények fejlődéséről az ókori kezdetektől a 20. századdal bezárólag.

Az erények vizsgálatának módszere és a könyv felépítése

A kötetben az erények történeti vizsgálatának módszere három lépcsőből áll. Az első a történeti források (európai, nyugat-európai, kelet-európai, ázsiai és magyar elméleti és szépirodalmi szövegek, hadi szabályzatok) feldolgozása. A második a szövegek tartalmának értelmezése a katonai erények elméletének segítségével. Végül a harmadik, ahol ez releváns, az a nyugat-európai, ázsiai vagy kelet-európai szövegek értelmezett tartalmának összevetése a magyar szövegek tartalmával.

A könyv így a bevezetés után nyolc fejezetet foglal magába. A második fejezet az erények ókori történetével foglalkozik, az ezt követő fejezet pedig a magyar erények történetének a keresztény államalapítást megelőző korszakával. A következő négy fejezet a magyar és a nyugat-európai erényeket vizsgálja a középkorban, a kora újkorban, a 19. században és a két világháború között. Az ezt követő fejezet a második világháború utáni időszak szovjet és magyar erényeit veti össze, majd az utolsó fejezet összegzi a mondottakat.

A kötet az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj-támogatásának és a magyar kormány ÚNKP kutatói ösztöndíj-támogatásának köszönhetően született meg.

³ Karen RADNER (2011): *Fame and prizes: competition and war in the Neo-Assyrian empire*. In Nick FISHER – Hans VAN WEES (szerk.): *Competition in the Ancient World*. Swansea: The Classical Press of Wales. 37–58.; Mario LIVERANI (1979): *The Ideology of the Assyrian Empire*. In Mogens Trolle LARSEN (szerk.): *Power and Propaganda*. Copenhagen: Akademisk Forlag. 297–317. Itt: 306–307.

Vákát

A katonai erények megjelenése az ókori Európában

A katonai erények – a bátorság, a becsület, a hűség, a katonai vezetői erény és a fegyelmezettség – nem Európában jelentek meg először. Minden rendszeresen hadat viselő közösség jellemzőjeként jelen voltak az ókori Keleten is,⁴ például az Asszír Birodalomban, de már a civilizáció előtti „primitív” népeknél is.⁵ Az az írott irodalom, amelyből pontosabb képet kaphatunk az erényekről, azonban csak az ókori Európában és Kínában teremtődött meg.⁶ Ezek közül a magyar katonai erények vizsgálatában az erényeknek csak az európai megjelenése bír jelentőséggel, mivel azok a nyugat-európai fejlődésen keresztül hatást gyakoroltak az erények magyar történetére is.

A becsület erénye az ókorban

Az ókori Európában – Görögországban és Rómában – az erények nem egyszerre jelentek meg, hanem a különböző korszakokban különböző erények bírtak kiemelkedő jelentőséggel. A katonai erények közül először a becsület került az ókori irodalom, Homérosz *Íliász*ának középpontjába. A homéroszi kort követően a becsület relatív értéke más erényekkel szemben csökkent, jelentősége azonban megmaradt.

A becsület erénye a homéroszi görög közösségekben

A homéroszi eposzok által tükrözött, Kr. e. 10–8. századi görög „lovagi”⁷ közösségekben a királyok/törzsfők és a harcosok becsületének kiemelkedő jelentősége volt. Az *Íliász*ban például Akhilleusz a következő „elrendelt” választás előtt áll:

⁴ RADNER 2011: 37–58.

⁵ BODA 2021a: 27–29.

⁶ BODA Mihály (2015): A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei. *Hadtudomány*, 25(e-szám), 204–220. Itt: 217.

⁷ H. I. MARROU (1956): *A History of Education in Antiquity*. New York – Toronto: The New American Library. 23.

„Édesanyám, az ezüzlábú Thetis, isteni asszony,
mondta, hogy engem kettős végzete vár a halálnak.

Hogyha a trójai vár körül itt maradok verekedve,
elvész visszautam, de sosem hervad hírem:
ámde ha megtérek szeretett földjére hazámnak,
elvész nagy hírem, hanem életem hosszúra nyúlik,
és gyorsan nem is ér el végzete már a halálnak.”⁸

Maga az *Íliász* nyitó sorai nem hagynak kétséget afelől, hogy Akhilleusz a „hír”-t és a becsületet választotta:

„Haragot, istennő, zengd Péleidész Akhileuszét,
vészest, mely sokezer kínt szerzett minden akháznak,
mert sok hősnek erős lelkét Hádészra vetette,
míg őket magukat zsákmányul a dögmadaraknak
és a kutyáknak dobta.”⁹

A korszak neves kutatója, Moses I. Finley szerint az eposzban és a korszakban „A »harcos« és a »hérosz« rokon értelmű szavak, s a katonai kultúra két alapfogalom – bátorság és dicsőség – köré épül. Az első a legfontosabb tulajdonsága, a második a legfőbb célja a héroszoknak.”¹⁰ Finley ugyan a dicsőség (amelyre itt becsületként hivatkoznak, és amelyre Homérosz az *agathosz* kifejezéssel hivatkozott) mellett a bátorságot is megemlíti (amelyre pedig az *areté* kifejezéssel), a kettő azonban szorosan összekapcsolódott. A Homérosz által megjelenített közösségekben ugyanis a tetteket nem a lelki vagy személyiségbeli jellemzők alapján ítélték meg, hanem azok eredményei és következményei alapján.¹¹ A tettek eredménye pedig a siker és az azért járó dicsőség volt, amely a közösség tagjainak megbecsülését hozta, és bizonyította a tettet végrehajtó kiemelkedett („dicsó”) voltát, hogy rendelkezik a becsület erényével. A dicsőség, az elismerés

⁸ Homérosz (1974): *Íliász*. In Homérosz: *Íliász. Odüsszeia*. Homéroszi költemények. Budapest: Magyar Helikon. 9–446. Itt: 159.

⁹ Homérosz 1974: 9.

¹⁰ Moses I. FINLEY (1985): *Odüsszeusz világa*. Budapest: Európa. 166.

¹¹ Arthur W. H. ADKINS (1975): *Merit and Responsibility. A Study in Greek Value*. Oxford: Clarendon Press. 36.

és a becsület azonban feltételezte az elérésükhöz szükséges erényt, az *aretét*,¹² ám a kettő közül a dicsőség volt az alapvetőbb fogalom.

A becsület a közösségen belüli kiemelkedettséggel és közösségi hierarchiával járt együtt.¹³ Azzal a közösség vezetői, a királyok/törzsfők, illetve a harcosok rendelkeztek. A becsületet nem szerezhette meg akárki, hanem a meghatározott társadalmi pozíciókban lévők és társadalmi szerepet ellátók rendelkeztek vele.¹⁴ Ebben a társadalmi pozícióban a nemesek/lovagok voltak, akik rendelkeztek a megfelelő vagyonnal és szabadidővel ahhoz, hogy elsajátítsák a becsület megtartásához szükséges képességeket.¹⁵

A becsület egy egyénnek a közösségben bírt és gyakorolt, közösségi szerep ellátását lehetővé tevő képessége volt. A becsülethez ezért többféle igény kapcsolódott, annak függvényében, hogy azt egyéni birtokosa, a közösséget alkotó emberek vagy a közösségi szerep felől nézzük. A homéroszi politikai alakulatok vérségi alapon szerveződő gazdasági-politikai közösségek – királyságok/törzsek – voltak, amelyek vezetője a király/törzsfő volt. A király/törzsfő és harcosainak feladata abban állt, hogy fenntartsák a békét, és igazságot szolgáltatásnak a közösségen belül, és hogy megvédjék a közösséget a külső támadótól.¹⁶ A közösség tagjai ezt el is várták tőlük, és tetteiket illetően megítélésüknek hangot is adtak. Amennyiben a tettek a társadalmi feladat szempontjából nézve sikeresek voltak, akkor nyilvános elismeréssel jutalmazták, amennyiben azonban sikertelenek, akkor szégyenletesnek tartották azokat. Mindkét esetben kiemelkedő jelentősége volt annak, hogy mit mondtak a közösség tagjai.¹⁷

A homéroszi közösségek ezért úgynevezett szégyen- (és becsület)kultúra példái voltak (ami összefüggésben van azzal is, hogy a tettek értékelésében a mentális jellemzők – például a szándékok – háttérbe szorultak a tettek eredményeivel és következményeivel szemben).¹⁸ A szégyen- (és becsület)kultúra

¹² Werner JAEGER (1946): *Paideia: the Ideals of Greek Culture. Volume I.* Oxford: Basil Blackwell. 8.; ADKINS 1975: 32.

¹³ FINLEY 1985: 174.

¹⁴ Alasdair MACINTYRE (2012): *Az etika rövid története.* Budapest: Typotex. 32–33.; Margalit FINKELBERG (1998): *Timē and Aretē in Homer.* *The Classical Quarterly*, 48(1), 14–28. Itt: 16.

¹⁵ JAEGER 1946: 5.

¹⁶ ADKINS 1975: 35.

¹⁷ ADKINS 1975: 48.

¹⁸ Eric Robertson DODDS (1951): *The Greeks and the Irrational.* Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press. 17–18.

működési logikája a becsület elvesztéséből (a szégyenbe kerülésből) és az elvesztés megbosszulásával annak visszaszerzéséből áll.¹⁹

A közösség tagjainak elismerő vagy megszégyenítő véleménye nem önkényes volt, hanem a közösségi szerepek ellátásához kapcsolódott, és összefüggésben kellett lennie azzal, hogy a király/törzsfő és a harcosok megfeleltek-e annak a szerepnek, amelyet el kellett látniuk.²⁰ Ez a szerep azonban szintén nem a közösség tagjainak véleményétől függött, hanem a homéroszi közösségek ideáljaitól, végső soron a görög istenektől.²¹ Az istenek világa, amelyben Zeusz a gazdasági közösség vezetője volt, kínálta az ideális mintát a földi közösségek struktúrájához.²²

A becsülettel rendelkező egyén tettei megítélhetők voltak a közösség tagjai által az ellátott és isteni mintával rendelkező közösségi szerepek segítségével. A becsülettel rendelkező egyén helyzete azonban még a közösségnél és a közösségi szerepeknél is erősebb volt. Amennyiben ugyanis elhatározta magát valamilyen tett mellett, akkor sem a közösségi nehezítés, sem az istenek helytelenítése nem idézte elő becsületének elvesztését.²³ A becsülettel rendelkező egyének voltak a hősök, akik a közösség egyszerű tagjai és az istenek között álltak. A közösség tagjainak elismerése megerősítette becsületüket, de becsületük nem abból származott. Ők maguk tudták, hogy milyen tetteket hajtottak végre, és hogy mire képesek,²⁴ ezért becsületük elsősorban önbecsülésből származott.²⁵ Előfordulhatott azonban olyan eset, amikor a becsülettel rendelkezők tetteikkel túlságosan messze mentek, és nem csupán ambiciózusok voltak, hanem arrogánsak lettek, amivel a *hübrisz* vétkébe estek, amiért a „föltékeny” istenek bosszút álltak rajtuk.²⁶

A szégyen- (és becsület)kultúra egyik velejárója, hogy benne a közösségek vezetői és a közösségek harcosai vetélkedtek egymással. Ezek az erőmérők voltak becsületük (dicsőségük, kiemelkedettségük) tesztjei.²⁷ A vetélkedés békében a hadijátékokon folyt, azonban a háború volt az igazi terepe, amikor a harctéren

¹⁹ K. YAMAMOTO (2002): The Ethical Structure of Homeric Society. *Collegium Antropologicum*, 26(2), 695–709.

²⁰ MACINTYRE 2012: 32–33.

²¹ JAEGER 1946: 9.

²² Vö. DODDS 1951: 47–48.

²³ ADKINS 1975: 38., 50.

²⁴ JAEGER 1946: 9.

²⁵ Vö. BODA 2021a: 101–103.

²⁶ DODDS 1951: 30–31.

²⁷ JAEGER 1946: 7.; FINLEY 1985: 174.; ADKINS 1975: 36., 52.

a párviadalokban lehetett vetélkedni a minél jelentősebb ellenfél legyőzéséért. A homéroszi háború így elsősorban a becsület és a dicsőség, és nem a győzelem keresése volt. A győzelem csak akkor volt érdekes, ha azt olyan módon érték el, amely bizonyította becsületüket. A gyakorlatban azonban erre akkor volt lehetőség, ha a harcos fel tudta mutatni társainak becsülete trófeáját, azaz annak bizonyítékát, hogy legyőzött egy jelentős ellenfelet. A homéroszi harcosok ezért a csata forgatagában arra törekedtek, hogy becsületüket bizonyítsák, és hogy összegyűjtsék a legyőzött ellenfelek fegyvereit.²⁸ A győzelem elérése ehhez képest másodlagos volt.

A becsület erénye Arisztotelésznél és Cicerónál

A görög klasszikus korban (Kr. e. 5–4. század) és a Római Köztársaság (Kr. e. 509–27) korának végén a becsület erénye sokkal gazdagabb jelentéstartalommal jelent meg, mint a homéroszi korban. A jelentésgazdagodás irányai közül a legfontosabb, hogy a becsület már nem volt az erények legfontosabbika, mivel valamilyen másik erény gyakorlásáért járt, amely ezért fontosabb volt nála.

Arisztotelész (Kr. e. 384–322) az első szerző, aki *Nikomakhoszi etika* című munkájában tudományos-filozófiai vizsgálat alá vette a becsület fogalmát, azzal a kérdéssel összefüggésben, hogy: „mi a legfőbb jó és legfőbb boldogság az emberek számára?” A következőképpen jellemezte a becsület legfontosabb jellemzőjét (kitüntetésként hivatkozva a becsületre): „Az emelkedett szellemű és cselekvésre termett emberek [...] a kitüntetést keresik: a közügyekkel foglalkozó életnek nagyjából ez a célja.”²⁹ Arisztotelész úgy vélte, hogy a becsület nem lehet a legfőbb jó, azaz nem lehet a legfontosabb erény.

Álláspontját részben azzal támasztotta alá, hogy a becsülettel való rendelkezés nem az adott embertől függ, hanem azoktól, akik megbecsülik és kitüntetik őt, ám Arisztotelész szerint az ember számára való legfőbb jó csak az embertől függhet. Arisztotelész ezzel felfedezte a becsület önbecsüléstől különböző

²⁸ Ez a gyakorlat módosult formában az archaikus korban is fennmaradt, amikor a győztes görög *poliszok* hadserege csatája után trófeát állított a harctéren, felakasztva arra az ellenség fegyvereit. Lásd BODA Mihály (2022b): Az igazságos háború elmélete az antik államelméletekben. *Hadtudományi Szemle*, 15(1), 99–113. Itt: 102.

²⁹ Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Budapest: Európa. 1095b. 9–10.

típusát, a mások általi megbecsülésből származó becsületet.³⁰ Az önbecsülés esetén elsősorban a becsület birtokosa maga van tisztában tetteinek értékével, a mások megbecsüléséből származó becsület esetében a tettek értékének felismeréséhez szükség van mások megbecsülésére. Utóbbi esetben hangsúlyos az, hogy mások megbecsülése eredményezi a becsület erényét.³¹

A másik ok, hogy a becsület miért nem lehet a legfőbb jó, az, hogy az elismerés és a kitüntetés speciális erénnyel való rendelkezésért jár, így az erény nagyobb jó, mint a becsület. Arisztotelész itt megfordította az *areté* és az *agathosz* Homérosznál tárgyalt viszonyát. Homérosznál az *agathosz* volt a fontosabb, mivel az a nemeseknek adott volt leszármazásuk okán. Arisztotelész szerint azonban az az erény, amelynek birtoklásával szert tehet valaki a megbecsülésre és a kitüntetésre, nagyobb jó, mint a megbecsülés és a kitüntetés, mivel az az erény a kitüntetés oka.³²

Arisztotelész szerint további probléma, hogy a megbecsülés lehetséges anélkül is, hogy valaki erényes lenne, mivel a megbecsülés nem más, mint hogy valakit „mindenki derék embernek tart”, vagy hogy valaki „jótevő hírében” áll.³³ Arisztotelész itt meglátta a különbséget az elismerő megbecsülés és a motiváló megbecsülés között. Az első esetben a becsülettel rendelkező tett már valami jelentőset, és ezért megérdemli a megbecsülést, a második esetben azonban még nem tett semmit, azonban a feltételezés szerint rendelkezik azzal a képességgel, hogy megtegye. Az elismerő megbecsülésnek több típusa különböztethető meg, így az életet megvédő vagy a gazdagságot biztosító, illetve általában a nehezen megszerezhető javakat biztosító tetteket elismerő. Ez a lista, még ha a közösséggel összefüggésben is értelmezzük, nem egyetlen elemet jelenít meg, amelyért a megbecsülés jár, ezért relativizálja azt, hogy miért jár megbecsülés.³⁴

Mindezzel együtt a becsület önbecsülés formájában továbbra sem vesztette el jelentőségét Arisztotelész számára, aki nemes becsvágynak (*megalopsükhia*) nevezve továbbra is fontosnak tartotta. A nemes becsvággal rendelkező ember „nagy dolgokra tartja magát érdemesnek, és azokra valóban érdemes is”.³⁵ Az ilyen ember ismeri tettei valóságos és kimagasló értékét, azoknak elismerését

³⁰ Vö. BODA 2021a: 103.

³¹ Vö. BODA 2021a: 97–101.

³² Arisztotelész 1987: 1095b. 10.

³³ Arisztotelész (1982): *Rétorika*. Budapest: Gondolat. 1361a. 28.

³⁴ Robert SOKOLOWSKI (2014): Honor, Anger, and Belittlement in Aristotle's Ethics. *Studia Gilsoniana*, (3), 221–240. Itt: 228.

³⁵ Arisztotelész 1987: 1123b. 101.